

УДК 343.98

Я.Є. МИШКОВ,

канд. юрид. наук, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ОБШУК ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ КОРУПЦІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ: ТАКТИКА І ПСИХОЛОГІЯ

Ключові слова: обшук, рефлексивне мислення, психологічні реакції, тактична операція

Широка поширеність злочинів, пов'язаних з отриманням неправомірної вигоди та підкупом службової особи (далі за текстом – злочини, пов'язані з «хабарництвом»), різноманіття способів вчинення і приховування ставлять перед слідчими органами завдання щодо активізації методів боротьби з ними з метою відшкодування завданих збитків та попередження їх вчинення.

Розслідування названих злочинів передбачає проведення низки слідчих (розшукових) дій, найбільш важливим з яких є обшук. Акцент на обшуку як первинній слідчій (розшуковій) дії зроблений у зв'язку з її значимістю для встановлення факту передачі-отримання хабара, що забезпечує найбільш швидке виявлення доказової інформації. Крім цього, обшук передбачає знаходження предмета хабара, а також майна, на яке може бути накладений арешт з метою подальшого забезпечення виконання вироку в частині майнових стягнень.

У криміналістичній літературі тактиці проведення обшуку присвячено низку наукових робіт, серед яких необхідно виділити роботи Р.С. Белкіна, Г.І. Борягіна, Л.П. Ковтуненко, В.О. Коновалової, О.Р. Ратінова, В.Ю. Шепітька та ін. Однак деякі питання, пов'язані із психологічними і тактичними аспектами проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії, вимагають додаткового дослідження. Зокрема, вимагає уточнення підготовка і проведення обшуків при розслідуванні хабарництва.

Проведення обшуку при розслідуванні вказаних злочинів має свої особливості, що відрізняє його від проведення обшуків при розслідуванні інших злочинів. Такі особливості, на наш погляд, полягають в об'єкті пошуку; в особистості обшукуваного; в більш поглибленому використанні напрацьованих тактики і психології при його проведенні та ін.

Успішне проведення обшуку при розслідуванні хабарництва значною мірою залежить від проведення підготовчих дій слідчим. Основними напрямками підготовки є: вивчення особливостей місця обшуку; визначення індивідуальних ознак об'єктів пошуку; з'ясування інтелектуальних та інших можливостей обшукуваного щодо приховування шуканих об'єктів та ін. При підготовці до проведення даної слідчої (розшукової) дії набуває певного значення вивчення особи обшукуваного, що дозволяє зробити висновок про те, чи допускає він можливість проведення у нього обшуку, чи ні. Відповідь на це питання з великою ймовірністю дозволить зробити прогноз щодо вибору тактики пошукових дій.

При підготовці до обшуку велике значення має з'ясування психологічного і соціального портрета обшукуваної особи, що може допомогти як у висуненні пошукових версій, так і в тактиці проведення обшуку. Психологічний портрет обшукуваного, як правило, об'єднує такі ознаки, як уважність, можливість використання рефлексивного мислення з приводу пошукових дій слідчого та ін. Соціальний портрет обшукуваного містить ознаки, основними з яких є скнарність, прагнення правильно розподілити майно, яке отримано в результаті хабара, можливість заміни його іншим, і тим самим приховування факту отримання хабара та ін. З'ясування психологічного і соціального портретів дозволяє встановити важливі ознаки характеристики обшукуваного, що буде сприяти ефективності обшуку. Крім цього, при підготовці необхідно звернути увагу на окремі сторони мислення обшукуваної особи, його розумову платформу стосовно мислення слідчого, яке має місце при обшуку. З'ясування здатності обшукуваного до рефлексивного мислення дозволяє уникнути ускладнень

у відшуканні необхідних об'єктів. Так, наприклад, обшукуваний для введення слідчого в оману іноді виставляє на показ об'єкти пошуку, що ускладнює їх виявлення, у зв'язку з тим що в розумінні слідчого дані об'єкти повинні бути заховані. Рефлексивне мислення обшукуваної особи у такому випадку домінує над рефлексивним мисленням слідчого, що робить обшук неефективним, у зв'язку з тим що напрямок пошукових дій слідчого прогнозується обшукуваною особою. З'ясування психології мислення обшукуваної особи, підозрюваної у хабарництві, дозволяє найбільш правильно і в повному обсязі здійснити підготовку до майбутнього обшуку і провести його ефективно.

На етапі підготовки також необхідно вирішити питання про участь в обшуку фахівців. Такими фахівцями можуть бути товарознавці, бухгалтери, фахівці в області комп'ютерної техніки і зв'язку, мистецтвознавці та ін. [1] Допомога спеціаліста під час проведення обшуку може бути виражена у таких формах, як консультації з питань техніки безпеки, застосування спеціальної техніки, виявлення тих або інших об'єктів та поводження з ними; поради зі специфіки перевірки різних місць під час проведення пошукових дій; виконання доручень, що потребують спеціальних навичок; використання спеціальних пошукових приладів [2] та ін. У зв'язку з великою ймовірністю протидії проведенню обшуку необхідно забезпечити достатню кількість працівників поліції, які нададуть допомогу у проведенні пошукових дій, спостереженні за обшукуваною особою і забезпеченні охорони місця обшуку. Крім цього, необхідно вирішити питання щодо готовності науково-технічних засобів, використання яких буде корисне при пошуку і фіксації предмета хабара.

Важливого значення при проведенні обшуку при розслідуванні хабарництва набувають психологічні знання слідчого, які сприятимуть отриманню позитивних результатів пошукових дій. Такі знання можна об'єднати загальним найменуванням – спостереження і діагностика психологічних реакцій особи в екстремальних умовах. Наголошення на не-

обхідності використання таких знань при обшуку зумовлено можливістю отримання інформації щодо напрямів пошуку об'єктів завдяки «допомоги» з боку обшукуваної особи. Це обумовлено тим, що психічний стан особи тісно пов'язаний з окремими зовнішніми проявами, такими як рух тіла, міміка, мимовільні реакції, частота дихання, зовнішнє почервоніння шкіри обличчя та шиї, виділення поту, тремтіння рук, обличчя та ін. Указані реакції можуть бути такими, що виникають залежно від дій та висловлювань слідчого, що дає можливість корегувати пошукові дії останнім залежно від їх прояву. Для встановлення таких реакцій слідчий повинен забезпечити спостереження за обшукуваною особою, яке може доручити працівнику поліції або здійснювати його самостійно. Вирішення питання щодо встановлення спостереження за обшукуваною особою здійснюється на етапі підготовки до проведення обшуку.

Спостережливість слідчого передбачає широку фіксацію в мисленні всіх обставин і обстановки проведення обшуку [3]. У той же час, його спостережливість поширюється не тільки на обстановку місця обшуку, але і на поведінку осіб, які там перебувають, у зв'язку з їх конкретними реакціями на його дії і слова [4]. Спостережливість дозволяє прийти до висновку про хвилювання людини, яке пов'язане з тим чи іншим подразником. У процесі обшуку таких подразників багато. Вони можуть бути обумовлені поведінкою слідчого, його питаннями, манерою здійснення пошукових дій та ін. Стурбованість обшукуваної особи у зв'язку з діями слідчого знаходить свій прояв у мимовільних реакціях. Такі реакції проявляються в конклюдентних або мімічних діях обшукуваного та можуть бути виявлені особою, яка здійснює спостереження. Так, прикладом встановлення напрямку пошуку місцезнаходження предмета хабара за реакцією обшукуваної особи є обшук у Нemişлянському відділі поліції Головного управління Національної поліції в Харківській області. Обшук був проведений у ході розслідування, що здійснювалося за заявою потерпілого про вимагання грошей дільничними

офіцерами поліції за здійснення пошуку вкраденого у нього мобільного телефону. Під час обшуку другого кабінету опорного пункту дільничних офіцерів поліції офіцер поліції, який там перебував, почав нервувати. Помітивши це, слідчий почав спостерігати за його поведінкою та помітив, що найбільше занепокоєння дільничний демонструє під час проведення пошукових дій безпосередньо біля вікна кабінету. У зв'язку з цим слідчий у присутності понятих відкрив вікно та під відливом виявив грошові кошти у сумі 2500 грн., що були загорнуті у повістку одного зі слідчих Немишлянського відділу поліції м. Харкова, яку мав вручити певній особі вищевказаний дільничний офіцер поліції¹.

Виникнення певних психологічних реакцій у обшукуваної особи та її поведінка, на думку В.Л. Васильєва, визначаються факторами, до яких можна віднести: а)прогноз свого майбутнього залежно від результатів обшуку, що призводить до сильного емоційного збудження обшукуваної особи; б)наближення слідчого до місця приховування шуканих об'єктів і віддалення від такого місця [5]. Дія названих подразників викликає різну реакцію у обшукуваної особи, спостерігаючи за якою можна скорегувати послідовність здійснення пошукових дій [6].

На наш погляд, такі реакції далеко не завжди вказують на місця приховування об'єктів пошуку. За своїм зовнішнім проявом дані реакції свідчать тільки про хвилювання особи, у зв'язку з чим вони лише орієнтують слідчого про напрямки пошукових дій.

У ході обшуку певний ефект може бути отриманий в результаті застосування тактичних прийомів. Один з таких прийомів, який заснований на взаємозв'язку між зовнішнім станом обшукуваного і його реакцією на пошукові дії слідчого, окремі автори називають «словесна розвідка» [7]. Суть даного прийому полягає у виявленні реакції обшукуваного на висловлювання слідчого про необхідність проведення обшуку в певному місці. Поведін-

ка обшукуваної особи може змінюватися через страх виявлення об'єкта пошуку. Спостерігаючи за реакцією обшукуваного, слідчий може отримати підказку про орієнтовне місцезнаходження шуканого об'єкта. Однак слід враховувати той факт, що зміна поведінки може мати зв'язок і з іншими психологічними реакціями, які для обшуку нічого не значать.

Позитивний ефект може бути отриманий при застосуванні систем тактичних прийомів, запропонованих В.Ю. Шепітьком, сутність яких полягає у спрямованості пошуку об'єктів, які зберігаються без маскування, мають певні видозміни, сховані у спеціальних тайниках [8].

У практиці розслідування мають місце й інші рекомендації, які допомагають визначити напрямки пошуку під час проведення обшуку. Однією з таких рекомендацій є виведення обшукуваного на деякий час з приміщення, а потім повернення назад. Після повернення у приміщення обшукуваний, як правило, зосереджує свою увагу на місці приховування шуканого об'єкта з метою дізнатися, чи знайшли захований об'єкт. Подібні рекомендації є загальновідомим практичним і оперативним досвідом, що дозволяє отримувати позитивні результати при проведенні обшуку різних об'єктів. Однак слідчі, які володіють знаннями правової психології і, зокрема, психологією обшуку, знають, що подібні реакції можуть мати місце і не завжди піддаються управлінню, і тому мають високу цінність при їх поясненні.

Під час обшуку при розслідуванні хабарництва необхідно відзначити вплив на місце приховування об'єктів пошуку звичних уявлень обшукуваної особи про спосіб приховування. Саме ця обставина змушує особу шукати таке рішення вказаного завдання, яке не співпадає із звичайними уявленнями про місце приховування [9]. Будучи, у своїй більшості, представниками працівників розумової праці, особи які вчиняють вказані злочини, придумують різні за складністю способи приховування предмета хабара [10]. Використання рефлексивного мислення і моделювання дій злочинця дозволяє звернути увагу на можливі місця приховування об'єктів і більш

¹ Матеріали кримінального провадження за підозрою В. за ст.368 КК України. Прокуратура Харківської області, 2016 р.

пильно їх обстежити, що сприятиме знаходженню об'єктів пошуку.

У психології обшуку, проведеного при розслідуванні хабарництва, має значення його організація, яка передбачає певну послідовність проведення. Послідовність обшуку передбачає різноманітність пошукових дій. Однією з причин такого підходу є стомлюваність слідчого однотипністю дій (наприклад, огляд книг бібліотеки особи) і, як наслідок цього, притуплення його уваги. Переключення уваги на інші об'єкти при здійсненні пошукових дій дозволить уникнути негативного впливу монотонності в його діяльності. Причина стомлюваності може виникати і в наслідок того, що досліджуваний простір незнайомий для осіб, які здійснюють обшук, що є відволікаючим фактором, який розсіює увагу слідчої групи. Все це призводить до підвищеної стомлюваності, до більш швидкого зниження працездатності [11]. Крім того, так званий «відпочинок» для розуму в процесі обшуку необхідний для осмислення висунутих пошукових версій. Пауза в обстеженні об'єкта обшуку дозволить по-новому подивитися на процес його проведення, що сприятиме коригуванню тактики його проведення.

Значне місце при проведенні обшуку при розслідуванні хабарництва займають пошукові версії. Висуненню таких версій сприяють дані про особу обшукуваного, отримані на етапі підготовки до проведення обшуку, а також при його проведенні. Пошукові версії – суть припущення про місце приховування того чи іншого об'єкта і припущення про те, що приховано. Отриманий хабар не завжди ховається у тому вигляді, у якому він був отриманий, мають місце випадки його перетворення і видозміни (наприклад, на отримані гроші підозрюваний придбав золото, коштовності, валюту та ін.). Разом з тим, формування пошукових версій дозволяє прийти до думки про те, яким чином тактично можливо досягти мети обшуку і знайти шукані об'єкти. Це може бути здійснено наступним чином. Пошукова версія дає припущення про предмет пошуку і напрямок пошуку, тобто, про визначення місця приховування об'єкта. По суті,

вибір послідовності обшуку є тактичним завданням його організації. В цьому випадку необхідно звернути увагу на одну обставину. Не завжди тактика обшуку, яка передбачена розумовим завданням слідчого, здійснюється таким же чином, як вона була прогнозована. Залежно від обставин вона може змінюватися, і такою обставиною може бути реакція обшукуваної особи на дії слідчого. Іншою обставиною можуть бути передбачувані результати обшуку при застосуванні обраної тактичної лінії. Зміна тактики обшуку може проявлятися в розширенні зони здійснення пошукових дій, а також в акцентуванні уваги на окремих об'єктах можливого приховування предметів пошуку та їх детальному обстеженні. Названі та інші обставини можуть істотно змінювати напрямки і послідовність дій слідчого, тобто тактику його пошукових дій.

Отже, по суті тактика обшуку – це послідовність пошукових дій, яка обрана в певній ситуації для перевірки версії про місце приховування шуканого об'єкта. Як уже зазначалося, факторами, які визначають ситуацію обшуку, є місце обшуку, обшукувана особа і об'єкти пошуку. Необхідно відзначити детермінуючий вплив зазначених чинників на попереднє висунення версій про місце приховування об'єкта та вибір тактики пошукових дій. Акцент на терміні «попереднє» обґрунтований не тільки теоретично, але і практично. Спостереження за обшукуваною особою і її психологічними реакціями обумовлюють коригування пошукових версій щодо місця приховування об'єктів. Це, відповідно, сприяє коригуванню тактики обшуку, її зміні у порівнянні з раніше обраною. Здійснення постійного спостереження дозволяє скоротити час на встановлення місця приховування об'єкта пошуку і оптимізувати тактику обшуку. Перерва в спостереженні за обшукуваною особою може спричинити за собою втрату можливості встановити ті чи інші ознаки, що вказують на місце приховування шуканих об'єктів.

Особливе ставлення до проведення обшуку в осіб, які отримали хабар при здійсненні митного контролю на кордоні. Обшук при розслідуванні даних злочинів є невідкладною слі-

дчою дією, що дозволяє створити доказову базу кримінального провадження. У той же час його проведення пов'язане зі значними труднощами, що зумовлює широке використання слідчим тактичних засобів, розроблених криміналістикою. Прикладом можуть бути дії слідчого з використання тактичної операції при проведенні обшуків у службових осіб митниці. Так, одержавши повідомлення про отримання головним державним інспектором МАПП «Плетенівка» Харківської митниці ДФС України С. хабара в сумі 1650 грн., слідчий розробив тактичну операцію, до якої включив: проведення обшуків за місцем роботи та місцем проживання С.; проведення негласної слідчої (розшукової) дії, а саме – зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, яка здійснювалася на підставі ухвали апеляційного суду Харківської області.

Під час проведення обшуку на території МАПП «Плетенівка» слідчий, усвідомлюючи, що стосовно С. проводяться онлайн негласні (розшукові) дії, не заборонив особам, які брали участь у проведенні обшуку, серед яких був С., користуватися мобільними телефонами і умисно повідомив останньому, що працівники правоохоронних органів прямують до квартири за місцем його проживання для проведення обшуку з метою виявлення та вилучення грошових коштів у сумі 1650 грн., які він отримав від К. як хабар.

У той час, коли слідчо-оперативна група прямувала для проведення обшуку, С. зателефонував своєму сину, який знаходився у квартирі, і повідомив, де знаходяться вищевказані гроші і де їх необхідно сховати на балконі квартири, щоб унеможливити їх виявлення під час обшуку.

Вказана інформація була негайно повідомлена слідчому працівниками УОТЗ, які проводили негласні слідчі (розшукові) дії – зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, та використана слідчим при проведенні обшуку.

Мета тактичної операції була досягнута. Під час обшуку у помешканні С. було відшукано та вилучено грошові кошти у сумі 25650

грн., серед яких знаходилися грошові кошти у сумі 1650 грн., отримані С. від К. як хабар².

При проведенні обшуку при розслідуванні хабарництва слід звертати увагу не тільки на пошук і вилучення предмета хабара. Акцент також необхідно зробити на пошук документів, які можуть свідчити: а) про спосіб життя обшукуваного [12]; наміри отримати хабар; б) про час передачі предмета хабара особі; в) про розподіл предмета хабара між членами злочинної групи та ін., а також на пошук інших об'єктів, які свідчать про вчинення злочину підозрюваним.

Складність розслідування хабарництва передбачає проведення обшуку в підозрюваних осіб підготовленими слідчими, які мають досвід проведення такої слідчої (розшукової) дії. При виборі слідчого необхідно враховувати знання ним психології та вміння використовувати рефлексивне мислення і управління в слідчій діяльності. Акцент на вказаних моментах зроблений у зв'язку з тим, що ефективність обшуків, проведених під час розслідування даних злочинів, залежить саме від особистих якостей і професійних навичок слідчого. Недостатня підготовка до обшуку і недостатнє використання психологічних знань у багатьох випадках не зможуть забезпечити його успіх. Іншою рекомендацією є використання при фіксації факту передачі і отримання хабара проведення тактичної операції, обов'язковими структурними елементами якої є проведення особистого обшуку, обшуку за місцем роботи, обшуку за місцем проживання в сукупності з іншими слідчими (розшуковими) і негласними слідчими (розшуковими) діями. Названі рекомендації можуть бути використані при розслідуванні злочинів корупційної спрямованості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Епихин В. П. Особенности производства обыска при расследовании преступлений коррупционной направленности // Вестник Вол-

² Матеріали кримінального провадження за підозрою С. за ст.368 КК України. Прокуратура Харківської області, 2017 р.

- гоградск. гос. ун-та. Сер. 5. Юриспруд. 2010. № 2 (13). С. 172–175.
2. Криміналістика : підручник / [В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. 5-те вид. переробл. та допов. Київ : Ін Юре, 2016. 640 с.
3. Коновалова В. Е., Шепітько В. Ю. Обыск: тактика и психология : учеб. пособие. Харьков : Гриф, 1997. 80 с.
4. Коновалова В. Е., Шепітько В. Ю. Указ. праця. С. 41–42.
5. Васильев В. Л. Юридическая психология : учебник. [5-е изд., доп. и перераб.]. СПб. : Питер, 2003. 656 с.
6. Омелянович В. В. Тактические особенности производства обыска при расследовании преступлений, предусмотренных ст.327 УК РФ // Психопедагогика в правоохранительных органах. 2014. № 2 (57). С. 64–68.
7. Борягин Г. И. Некоторые вопросы психологии производства обыска // Науч. тр. ВНИИМ. 1959. № 1. С. 122–123.
8. Шепітько В. Ю. Довідник слідчого. Вид. 4-те, перероб. і доп. Харків : Одісей, 2013. 232 с.
9. Коновалова В. Е. Правовая психология : учеб. пособие. Издание 2-ое исп. и доп. Харьков: Консум, 1997. 160 с.
10. Виявлення під час обшуку у судді Дніпровського району міста Києва гр.Ч. отриманого ним хабара у розмірі 150 тис. дол. США, упакованих у 2-х і 1,5 літрові скляні банки, закопані у дворі будинку підозрюваного. URL:<http://kiev.segodnya.ua/kaccidents/arest-sudi-s-bankoy-dollarov-vse-podrobnosti-skandala-v-kieve-741767.html>.
11. Ахмедшин Р. Л. Некоторые психологические аспекты проведения // Вестн. Томск. гос. ун-та. 2011. № 348. С. 82–85.
12. Шепітько В. Ю., Журавель В. А. Розслідування злочинів корупційної спрямованості : науково-практичний посібник. Харків : Харків юридичний, 2013. 220 с.

Мишков Я. Є. Обшук при розслідуванні злочинів корупційної спрямованості: тактика і психологія // Форум права: електрон. наук. фахове вид. 2017. № 3. С. 124–129. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_3_23.pdf

Розглянуті тактика і психологія проведення обшуку при розслідуванні отримання неправомірної вигоди або підкупу службової особи (хабарництва) як злочинів корупційної спрямованості. Звернуто увагу на дії слідчого при підготовці до обшуку, серед яких важливе місце займає вивчення соціальної та психологічної характеристики обшукуваної особи. Акцентується увага на тому, що досягненню позитивного результату під час обшуку сприяє проведення його в складі тактичної операції.

Мышков Я.Е. Обыск при расследовании преступлений коррупционной направленности: тактика и психология

Рассмотрена тактика и психология проведения обыска при расследовании получения неправомерной выгоды или подкупа должностного лица (взяточничества) как преступлений коррупционной направленности. Обращено внимание на действия следователя при подготовке к обыску, среди которых важное место занимает изучение социальной и психологической характеристики обыскиваемого лица. Акцентируется внимание на том, что достижению позитивного результата при обыске способствует проведение его в составе тактической операции.

Myshkov Y.E. Search during the Investigation of Corruption-Related Crimes: Tactics and Psychology

The tactics and psychology of conducting a search are investigated when investigating the receipt of wrongful gains or bribing an official (bribery) as corruption crimes. Attention is drawn to the actions of the investigator in the preparation for the search, among which an important place is occupied by the study of the social and psychological characteristics of the person being searched. Attention is focused on the fact that the achievement of a positive result during a search is facilitated by its carrying out as part of a tactical operation.